

Az Acta Tomiciana egy elfeledett levele

Az 1516-os uralkodóváltás körülményei

Jelige: Mercuri me adiuva!

2025. január

Tartalom

Bevezetés	3
A levélkorpusz.....	5
A királyság helyzete	6
II. Ulászló személye és II. Lajos gyermekkora.....	12
A török fenyegetés.....	15
A <i>Paterna Maiestas</i> halála.....	22
Belpolitika 1516 után.....	29
Bibliográfia	31
Függelék.....	36

Bevezetés

1516. március 13-án hosszú betegeskedést követően elhunyt II. Ulászló (1490–1516), Magyarország harmincötödik királya. A dolgozat központjában fia, II. Lajos (1516–1526) apja haláláról 1516. április 10-én nagybátyjához, Zsigmond lengyel királyhoz írott levele áll, (6).¹ amelynek vizsgálata révén, feltárva annak katonai-stratégiai, politikai, pszichológiai, valamint eszmetörténeti hátterét, árnyaltabb képet kaphatunk az 1516-os uralkodóváltásról.

Erre azért is van szükség, mivel a Jagelló-kor a magyar történelem egyik, talán leginkább sztereotípiákkal terhelt korszaka. De ez talán nem is meglepő, hiszen a mohácsi csatavesztés és az ország azt követő három részre szakadása nagy kontrasztban áll a mátyási aranykor romantikus képével. Már a XVI. század későbbi történetírása is felelőst keresett a Magyar Királyság ilyen hirtelen és drasztikus összeomlása miatt, és a bűnbakot a Jagelló-dinasztiában találta meg, aminek következtében a Jagellók minden cselekedetében a romláshoz vezető egyenes utat vélte felfedezni.² Ez a képzet mindvégig eleven maradt a magyar nemzettudatban, és a XIX. század születő történettudománya is ezt vette alapul, ami csak tovább erősítette azt.³

A legsötétebb képet a korszakról mégis Szekfű Gyula festette a *Magyar történet*-ben.⁴ Nézetei erősen hatottak Engel Pálra és hasonló álláspontot fogalmazott meg *Szent István*

¹ A továbbiakban a függelék szövegeire zárójelbe tett sorszámokkal hivatkozom.

² Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Margit, a bevezetőt írta: Kulcsár Péter. Budapest, 1981. (továbbiakban: Heltai); Szerémi György: *II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543*. Közli: Wenzel Gusztáv. Pest, 1857; *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven*. Közli: Szalay László. Pest, 1857; Istvánfi, Nicolai: *Pannoni historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colonia Agrippina, 1622; Dubravius, Johannes: *Historia Bohemica*. Közli: Steck, Joannis Georgii. Francofurti, 1687. (továbbiakban: Dubravius); Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy. In: Horváth Zoltán (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, 1957; Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Horváth Zoltán (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, 1957.

³ Szalay László: *Magyarország története. III*. Lipcse, 1853; Horváth Mihály: *Magyarország történelme. III*. Második, bővített kiadás. Pest, 1871; Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története IV*. Budapest, 1896; a XX. századból: Acsády Ignác: *Magyar birodalom története II*. Budapest, 1904; Fögel József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, 1913; Fögel József: *II. Lajos udvartartása (1516–1526)*. Budapest, 1917.

⁴ Szekfű Gyula: A magyar renaissance állam; A rendek uralma Mohácsig. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula (szerk.): *Magyar történet. III*. Második kiadás. Budapest, 1936; továbbá még: Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.

Birodalma című művében,⁵ amely, mivel angol nyelvre is lefordították, mind a mai napig jelentősen meghatározza a külföldi megítélését is e korszaknak. Szintén ezt az álláspontot képviselte Kubinyi András is, habár már árnyaltabban.⁶

A lengyel történetírók ezzel szemben egy mérsékeltbb vonalat képviseltek, ám a lengyel történetkutatásban is máig vitatott Ulászló és fia megítélése.⁷

Itthon csak a közelmúltban kezdett meginogni a Jagellókról a nemzettudatba oly mélyen begyökerezett nézet, amiben a legnagyobb szerep Pálosfalvi Tamásnak, C. Tóth Norbertnek, és Neumann Tibornak tulajdonítható, akik egy sokkal realisztikusabb képet igyekeznek festeni a korszakról.⁸

A fentebb leírtak fényében a leghelyénvalóbb nem Prokrusztész módjára a korábbi történetírók által megágyazott narratívába erőszakolni a forrásokat, és a dolgozatban egy elfogulatlan mégis lehetőleg emberközelű és érzelemgazdag bemutatását adni a korszak tárgyalt szereplőinek, amelyre többek között az *Acta Tomicianában* fennmaradt leveleik nyújtanak lehetőséget. Ezekből talán közelebbi képet kaphatunk személyükről, ami árnyalhatja a róluk és a korszakról korábban kialakított képet.

Lajos fentebb említett levele már korábban is ismert volt a történetírók számára, Fögel József még hivatkozik is rá *II. Ulászló udvartartása* című művében,⁹ ám a XIX–XX. század fordulóján nem tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget, hiszen a pszichológia csak Freud és Jung munkásságának hatására a XX. század második felétől kezdve nyert teret a történettudományban. A dolgozat célja a levél kapcsán minél behatóbban feltárni az 1516-os uralkodóváltás körülményeit. Ennek folyamán bemutatja a korabeli oszmán hódítási politikát, az 1516-os országgyűlést és annak okait, korábbi eszmetörténeti általánosításokat, továbbá szándékozik bizonyítani a gyermekekhez való kötődést, mellékesen kitérve a korban elburjánzó halálfélelem vallásos mivoltára. Több példával mutat rá Ulászló gyermeke iránti szeretetére, valamint mind Ulászló, mind Lajos „komplikált gyászreakcióira”, amelyeket eddig jellembeli hibaként róttak fel számukra.

⁵ Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001; valamint: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998.

⁶ Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001.

⁷ Baczkowski, Krzysztof: Władysław II Jagiellończyk król Czech i Węgier w opinii współczesnych. In: Baczkowski, Krzysztof (szerk.): *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków, 2012.

⁸ Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás: Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács*. Budapest, 2019.

⁹ Fögel 1913. 35. – „[II. Ulászló] Igaz keresztényként halt meg [...]”

A levélkorpusz

Az *Acta Tomiciana*, melyben levelünk is található, Stanisław Górski, XVI. századi lengyel kancelláriai titkár iratgyűjteménye I. Öreg Zsigmond (1506–1548) és II. Zsigmond Ágost (1548–1572) uralkodása idejéből, elsősorban Piotr Tomicki püspök alkancellársága alatt (1525–1535). A gyűjtemény törvényeket, magánleveleket, kancelláriai dokumentumokat és szépirodalmi műveket egyaránt magába foglal, helyenként kommentárokkal. Eredeti, Górski által adott címét (*Tomus NN. Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi, regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae. Per Stanislaum Górski, canonicum Cracoviensem et Plocensem collectarum*) a Jan Daniel Janocki által a XVIII. században adott, és a XIX. század során Adam Tytus Działyński, a Krónik könyvtár alapítója nyomán elterjedt jóval tömörebb *Acta Tomiciana* váltotta fel.¹⁰

A gyűjtemény első szerkesztése eredetileg Tomicki 1535-ben bekövetkezett haláláig tartalmazott dokumentumokat tizenhárom kötetben, és valószínűleg II. Zsigmond Ágost egészítette ki további hat kötettel apja, I. Zsigmond haláláig.¹¹ Górski később még két alkalommal módosította gyűjteményét, bizonyos szövegeket elhagyva, és újakat hozzáadva korábbi szerkesztéséhez. A tizenkilenc kéziratos kötet ma a krakkói Jagelló Könyvtárban található, az első és negyedik kötet kivételével már digitalizált formában is mindenki számára könnyen elérhető.

A Górski által felhasznált források közül a legjelentősebbek, és a dolgozat kapcsán is relevánsak, az úgynevezett *Górski-csomók* (*Teki Górskiego*). Ezek azok a hivatalos kancelláriai dokumentumok minutái és pizkozatai, amelyeket még maga Tomicki alkancellárként őrzött meg magángyűjteményében, így ezekhez a poznani, majd krakkói püspök notariusaként, később hivatalnokaként működő Górski könnyedén hozzáférhetett.¹² Ezek ma a varsói Nemzeti Könyvtárban találhatóak.

A kötetek nyomtatott kiadását a fentebb említett Działyński kezdte meg 1852-ben, leginkább a harmadik és kisebb részben a második szerkesztésre alapozva.¹³ A szerkesztőséget később

¹⁰ Pociecha, Władysław: W sprawie wydawnictwa Aktów Tomicjanów. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej III*. (Poznań, 1946) 9.

¹¹ Uo. 10.

¹² Lásd bővebben: Ryszard, Marciniak: *Acta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu Odrodzenia*. Warszawa–Poznań, 1983.

¹³ Összesen három Górski által készített kéziratos szerkesztés létezett. Mivel az első Lengyelország felosztásakor orosz kézre került, így ahhoz nem férhetett hozzá, a harmadik szerkesztés azonban a Krónik könyvtár tulajdonában volt, a második szerkesztéshez pedig egy nemesi felajánlás révén jutott hozzá.

Ludwik König vette át, majd őt Wojciech Kotrzynski, Zygmunt Celichowski, végül Wladyslaw Pociecha követte. A kötetek szerkesztése azonban a több mint egy évszázadig elhúzódó kiadás alatt sokat változott. A nyomtatott kiadásban több Górskinál meglévő szöveg nem szerepel, továbbá a X. kötettől kezdve több nem Górski-féle levéltári anyagot is közöl regeszták formájában.¹⁴

A dolgozat tárgyalt levele az *Acta Tomiciana* IV. kötetében tizenkettedik levélként foglal helyet, ebből kifolyólag sajnos digitalizált példánya online nem elérhető, azonban az 1855-ös kiadás az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálható.

A királyság helyzete

A levél elemzése előtt, szükségesnek látszik előbb felvázolni annak háttérét, II. Ulászló uralkodásának végét, a Jagelló családi viszonyokat és az ország gazdasági és politikai helyzetét.

A Magyar Királyság felett a XVI. század hajnalán már sötét fellegek gyülekeztek. Egyrésről élesedő pártoskodás, másfelől a kincstár aggasztó állapota, harmadszor a mindezt tetéző egyre elhatalmasodó török fenyegetés repesztette a fél évezredes nagyhírű állam falait, és ha ez még nem lenne elég, Ulászló uralkodásának végén véres belháború dúlt.

1514 áprilisától júliusig söpört ugyanis végig a Dózsa-féle parasztháború a déli országrészekén, mígnem Szapolyai János vajdának sikerült levernie a felkelő keresztes főszereget Temesvár alatt, felmentve ezzel a várat az ostrom alól. Az ország veszteségeit a korban 70.000 főre becsülték, ami érzékenyen érintette a Jagellók alatt már így is egyre nehezebben teljesítő gazdaságot.¹⁵ Ezt követően a véres belháborút a rendek részéről megtorlás követte.

A gazdasági helyzet orvoslására a belháborút lezáró 1514. évi országgyűlés rendkívüli adót szavazott meg két évre, valamint visszavette az elzálogosított, világi kézen lévő regálékat.¹⁶ A kincstár helyzetét rendezni kívánó törekvések ellenére azonban már a következő évben a brassói huszadból kellett törleszteni a Korona tartozásait.¹⁷

¹⁴ Petneki Noémi: *Acta Tomiciana – A kéziratok és a nyomtatott szövegkiadás története és sajátosságai. Levéltári Közlemények* 74 (2003.) 301–305.

¹⁵ Fraknoi 1896. 403; Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986. 59–60. – A Dózsa-féle felkelésről részletesen beszámol C. Tóth Norbert nemrég megjelent könyve: *Dózsa György. Kultusz és történelem*. Pécs, 2024.

¹⁶ Fraknoi 1896. 403–405.

¹⁷ Fögel 1913. 18.

A gazdaságpolitikát a Jagelló-korban a javadalmak és regálék elzálogosítása, és bérbeadása, a központi hatalom az adóigazgatásból való kiszorulása, valamint eladósodás jellemezte.¹⁸ (30.) Ezen egyre elharapózó viszonyok között a kincstár – az Anna királyné alatti rövid fellélegzést leszámítva – a század elején mindvégig pénzsűkében volt.¹⁹ (4.) Ennek fő oka a tízes évek gazdasági válságjelenségeinek hatására a familiaritásból a szervitori rendszerbe történő átmenet, aminek következtében jelentős a koronát illető jövedelmek kerültek a Szapolyaiak, Thurzók, Czoborok, Kanizsaiak, Corvin János, Bakócz Tamás, Sárkány Ambrus, Móré János, és még sokak kezére.²⁰

A királyi jövedelmeknek nagy mértékű csökkenését a Mátyás korabeli becslésekhez képest az 1494–95. évi kincstartói számadás is jól mutatja, amely 1494. január végétől 1495 decemberéig tartalmazza a bevételeket és kiadásokat, ám összeállításának körülményei mégis kérdésessé teszik, valóban helyes következtetéseket lehet-e belőle levonni a királyi jövedelmekről illetően.²¹ Emellett fennmaradtak még 1525-ből²² és 1526-ból²³ részleges számadáskönyvek, valamint Zsigmond egyes számadáskönyvei is, mialatt herceggént Magyarországon tartózkodott,²⁴ amelyekből a királyi jövedelmekre is lehet következtetni. Történészek számításai alapján II. Ulászló uralkodása alatt a Korona éves jövedelme 135 és 300 ezer forint között mozgott.²⁵ Ez igen nagy szórás, átlagban nagyjából 200 ezer forint éves jövedelemről beszélhetünk.²⁶ A bevételek döntő része pedig a rendkívüli hadiadóból származott

¹⁸ Kenyeres István: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74 (2003.) 62–63.

¹⁹ Dubravius: 819.

²⁰ Lásd részletezve: Fögel 1913. 13–28; Kubinyi 1986. 59–62.

²¹ Ernuszt Zsigmond pécsi püspököt az 1496. évi országgyűlésen sikkasztással vádolták meg, amire válaszként, összeállította a hivatalba lépése időpontjától eltelt két év bevételeit és kiadásait. A számadáskönyv összeállításának körülményeiből adódóan nem kaphatunk belőle teljes és átfogó képet, így nem is lehet adataiból következtetéseket levonni a királyi jövedelmekről illetően. (Neumann Tibor: „Minden időkből kegyelmes urak kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog*. Budapest. 2017. 33–37; Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019. 56.)

²² Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12 – július 16. *Magyar Történelmi Tár* 22 (1877) 45–236.

²³ v. Engel, Johann Christian: *Monumenta Ungrica*, Vienna 1809, 187–236.

²⁴ Divéky Adóiján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502; 1505.) *Magyar Történelmi Tár* 26 (1914)

²⁵ Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019. 51.

²⁶ Fögel 1913. 14–24; Kenyeres 2003. 62; Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019. 51.

(~75%).²⁷ Azonban a rendkívüli adók gyakori, Hunyadi Mátyás alatt már-már rendszeres kivetése lassanként kezdte teljesen kimeríteni az országot.

A bevételek mégis jelentősen, több mint 25.000 forinttal maradtak el a kiadásoktól, mintegy 8%-kal.²⁸ A költségvetési hiányt pedig csak kölcsönök felvételével, külföldi segélyekkel és gyakori pénzrontással tudták kiküszöbölni.²⁹ A sorozatos kölcsönfelvétel viszont hosszú évek során adósságszpirálba kergette az udvar, amely önerejéből törleszteni már szinte képtelen volt.³⁰ Halálakor Ulászlónak 400.000 forint adóssága maradt hátra.³¹

Az állandó pénzhiány következtében a végvári katonaság fizetése és ellátmányozása is nehézségekbe ütközött, a várakat a velencei és pápai, valamint az országgyűlés által rendkívüli adó formájában megszavazott segélyek ellenére is csak nehezen tudták fenntartani, így a török által már egy évszázada fenyegetett déli végek könnyű préda ígéréssel kecsegtethettek I. Szelim szultán (1512–1520) számára.³²

A viszony a porta és a magyar udvar között II. Bajezid (1481–1512) szultán alatt mondhatni, kedvező volt. Közel harminc éven át a végeken mindennapos kisebb-nagyobb összecsapásokat leszámítva a két állam között viszonylagos béke honolt, legalábbis hadüzenetre egyik fél részéről sem került sor.³³ A szultán követeit, mivel mindig a béke fenntartásának szándékával érkeztek, szívesen látták, sőt, a követek közül a törökök kényelmére fordították mindig a

²⁷ Kenyeres 2003. 62. – Amennyiben hozzávesszük a szabad királyi városokra és a kiváltságolt területekre kivetett taxát, ez az arány elérheti akár a 90%-ot. (Fógel 1913. alapján) – Mátyás alatt ez az arány mindössze 49–61%. (Kenyeres 2003. 61.)

²⁸ Ember Győző: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadása 1555–1562. *Századok* 16 (1982: 3) 524–525.

²⁹ Kenyeres 2003. 63; vö. Hermann Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. *Századok* 109 (1975: 2) 328–336.

³⁰ Az 1494–95. évi számadás szerint a kiadások 13,1% csak a tartozások törlesztésére ment. (Kenyeres 2003. 62.)

³¹ Fógel 1913. 28. – Az udvar a temetési szertartás költségeit se tudta fedezni, így közadakozásból temették el. (27.)

³² Fógel 1913. 24; Kubinyi 1986. 62–63. – Az 1494–95. évi számadás szerint a katonai kiadások, a végvárak fenntartása, valamint a dunai naszádosok, a mezei hadak és a végváriak fizetése is mintegy 32%-át tették ki az összes kiadásnak. (Kenyeres 2003. 62.)

³³ Gyakran előfordult, hogy akár több határvidéki szandzsák egyesített hadereje tört be az országba zsákmányszerzés céljából vagy kisebb végvárak rajtaütésszerű megostromlására. Az ilyen támadások inkább a magyar védelem gyengeségeinek kipuhatolására szolgáltak, emellett szükségessé tették egy jelentősebb végvári katonaság állandó fegyverben tartását, amely állandó kiadások nagy terhet róttak a kincstárra. (Kubinyi 1986. 65.)

legtöbbet.³⁴ Azonban mindez külsőség volt csupán, és a kormányzat minden követ megmozgatott a törökkel szembeni védelem érdekében, és igyekezett minél tovább fenntartani a meglévő törékeny békét. Ám I. Szelim hatalomra lépésével egyre nyomasztóbban érződött a lassú, de feltartóztathatatlan török terjeszkedés az Észak-Balkánon, ami csak tovább növelte a Magyar Királyság védelemre fordított kiadásait.³⁵ Ulászló szerencséjére – noha az országot a későbbiekben ez nem mentette meg szomorú sorsától, csak elodázta azt – Szelimet a perzsákkal és mamelukokkal vívott háborúi kötötték le, ezért sem ereje, sem ideje nem volt Magyarországra ellen központilag szervezett hadjáratot vezetni, mellyel szemben az ország minden biztonnyal már akkor sem tudott volna helytállni.

A legélénkebb diplomáciai kapcsolat Velencével volt. A köztársaság állandó diplomáciai képviselőt tartott fenn az udvarban, míg a többi állam csak alkalmanként küldött követeket.³⁶ Velence elsődleges szándéka az volt, hogy a Magyar Királyságot egy törökellenes szövetségbe bevonhassa balkáni területeinek biztosítása érdekében.³⁷ (14; 15; 21.) Ennek reményében a köztársaság még a pápánál is közbenjárt, hogy Ulászlót Beatrixnak tett házassági ígérete alól felmentse.³⁸ (13.) Velence el is érte célját, és 1501-ben a szövetség megkötött, amelyhez még

³⁴ Főgel 1913. 108; 117. – A Mátyás idejében, 1483-ban kötött békét rendszeresen megújították (1495, 1498, 1503, 1511, 1515)

³⁵ 1512 tavaszán I. Szelim lemondatta apját, II. Bajezidet lesz szultánná és rövid, nyolcéves uralkodása alatt a Marokkói Szultánság kivételével meghódítja az egész Iszlám világot, ezzel méltán kiérdemelve a *Javuz* (vad, reddegetes) nevet. – 1512 őszén a törökök elfoglalták a Szerebniki bányságot, valamint ugyanezen évben leigázták Moldvát. 1516-ban Jajcától már csupán 30km-re húzódik a török határ. – 1516-ban a velencei követ jelentései szerint a horvátországi vámjövedelmekből semmi sem folyt be a török pusztítás miatt. (29; 30.)

³⁶ Behrens, Betty: Treatises on the ambassador written in the fifteenth and early sixteenth centuries. *The English Historical Review* 51 (1936) 620–621. – A velenceiek követsége legtöbbször csak egy főt jelentett, rajta kívül még általában nyolc, alacsonyabb rangúnál négy fős kísérettel, azonban, amikor a helyzet fontossága úgy kívánta, több velencei diplomata is tartózkodott az udvarban. Részletes kéthetente, jelentősebb ügyekről akár naponta írt beszámolóik gazdag forrásanyagot jelentenek. (Főgel 1913. 108; 110–111; lásd: Diarii)

³⁷ 1499-ben háború tört ki a törökök és Velence között Földközi-tengeri keleti medencéje feletti uralomért, emiatt a köztársaság a törökkel szembeni természetes szövetségesként Magyarországhoz kezdett közeledni. (Kulcsár Péter: *Jagelló-kor*. Budapest, 1981. 90; 186.)

³⁸ A házassági ígéret alóli felmentés után II. Ulászló végre új dinasztikus házasságot köthetett. 1501-ben már meg is történt a lánykérés, a választás a francia Anne de Foix hercegnőre, XII. Lajos francia király unokahúgára esett. Erre lehetőséget az 1500-as nevében törökellenes francia-velencei-Jagelló (cseh-magyar-lengyel) szövetség teremtett. A házasságkötésre végül 1502-ben kerülhetett sor. (Györkös Attila: Egy francia nő Budán. Anna királyné, II. Ulászló felesége (1502–1506) In: Szovák Kornél – Zsoldos Attila (szerk.): *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Székesfehérvár, 2019. 173–174.)

abban az évben a pápa is csatlakozott.³⁹ A szerződés értelmében Velence és a Szentszék rendszeres évi támogatást biztosított Magyarországnak a török elleni védekezés céljából, ami kölcsönösen szolgálta a két állam és az Anyaszentegyház érdekeit is. (16; 24.) A baráti viszony azonban nem tartott sokáig. Az új királyné, Candale-i Anna korai halála és az itáliai háborúk gyorsan és élesen változó politikai környezetében a szövetség hamar bomlani kezdett és a segélyeket is egyre kevésbé állt a köztársaság érdekében Magyarország számára folyósítani, sőt, 1513-ra Velencének egy török szövetség már sokkal inkább az érdekében állt, mivel ekkor hazánk már a Habsburg szövetségi rendszerbe tartozott.⁴⁰

Velence és Róma mellett ugyanis igen élénk, ám sokáig meglehetősen borús volt a viszony a bécsi udvarral is. Ulászló legfőbb diplomáciai célja egy a török elleni újabb szövetséges keresése volt, amiben megegyeztek érdekei a Birodaloméval, azonban a király 1504. január 9-i első szélütését követően a dinasztia jövőjének biztosítása is égető kérdéssé vált. A Szapolyai ház ugyanis, amely korábban a király támasza volt szemet vetvén a trónra abban reménykedett, ha Ulászló fiú örökös nélkül halna meg, Szapolyai János Anna hercegnő kezével a trónt is megszerezheti magának.⁴¹ A kialakult helyzetet a király márciusban bekövetkezett második szélütése csak tovább nehezítette, amit a Szapolyaiak és Corvin János egymásra találása csak tetézett. A dinasztia biztosításának reményére végül a Habsburg-házban véltek rátalálni, és 1505 tavaszán az 1491. november 7-i⁴² pozsonyi béke alapján titokban megkezdődtek a tárgyalások egy dinasztikus házasság tervéről Anna hercegnő és I. Miksa, római király, későbbi császár valamely még meg nem nevezett unokája közt.⁴³ Erre mintha csak válaszul érkezett volna október 31-én a híres rákosi végzés, amely inkább a „Szapolyai-párt” személyes óhaját fejezte ki, mintsem „nemzeti elvet”, és igyekezett megerősíteni Szapolyai János trónigényét. Ez, bár jogereje nem volt, mégis képes volt megakasztani a tárgyalásokat és fegyveres konfliktusig vezetett a Habsburgokkal.⁴⁴ Az ügy végül Ulászló számára kedvező fordulatot vett Corvin János halálával és Anna királyné reményteli újabb terhességével, amelyből csakugyan fiú örökös

³⁹ Fögel 1913. 24; 111–112.

⁴⁰ Papp Sándor: A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején. In: Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-egyesület I. szaksztyályában*. Kolozsvár, 2016. 232.

⁴¹ Wenzel Gusztáv: II. Ulászló magyar és cseh király házassága 1501–1506. *Századok* 10 (1877) 828; 830.

⁴² Feltehetőleg későbbi, 7. talán a szóbeli megegyezés napja lehetett. A tárgyalások Pozsonyban 14-ig tartottak. (Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). *Századok* 144 (2010: 2) 363.)

⁴³ Az 1491-es pozsonyi béke feltételeiről lásd bővebben: Neumann 2010. 364.

⁴⁴ Wenzel 1877. 832; 834–835.

született, és a kis Lajost is sikerült Miksa lányunokájával, Habsburg Máriával összeházasítani. Az első házassági szerződés már 1506 márciusára elkészült, de az újabban belefoglalt újszülött trónörökös miatt a végleges változatot csak 1507. november 12-én fogadták el a felek.⁴⁵ Így Miksának sikerült Ulászlót a korábbi francia szövetségből kivonnia és a maga oldalára állítania, emellett biztosítani a Habsburg örökösödést a magyar és a cseh korona országaiban.⁴⁶

A kézfogóra 1515. július 22-én az előzetesen tervezett Pozsony helyett Bécsben került sor,⁴⁷ ahol Lajos Habsburg Máriát, valamelyik később kijelölendő unokája nevében pedig I. Miksa Anna hercegnőt jegyezte el.⁴⁸ Ezen a bécsi találkozón a császár Lajost fiává fogadván német birodalmi helytartóvá és császári utódjául nevezte ki, valószínűleg baráti gesztusként az egyre többet betegeskedő Ulászló felé.⁴⁹

A németek és Velence mellett Lengyelország követei is gyakran megfordultak Budán. Nem meglepő, hiszen 1492-ig Ulászló apja, IV. Kázmér (1447–1492) ült a lengyel trónon, akit Ulászló testvérei követtek.⁵⁰ Viszonyuk azonban korántsem volt mindig békés. Legidősebb öccse, I. János Albert (1492–1501) még a magyar trónt is megkísérelte fegyverrel megszerezni bátya elől, de 1491-ben seregét visszaverték. A viszony rendezésének érdekében kerítették sort 1494-ben a lőcsei Jagelló-találkozóra, hiszen a testvérek nem engedhették meg maguknak, hogy

⁴⁵ Wenzel 1877. 835–836; Fögel 1913. 116

⁴⁶ Miksa mindvégig igényt tartott Ulászló országaira, ezért először meg akarta akadályozni házassági terveit a franciákkal, majd miután ez nem sikerült, dinasztikus házassággal szeretne volna biztosítani a Habsburgok magyarországi és csehországi örökösödését. Mindemellett törekedett a jóviszony fenntartására is a törökkel szembeni közös fellépés érdekében, nemmellesleg mivel Magyarország mintegy ütközőállam védte országait a töröktől. (Kubinyi 1986. 66.)

⁴⁷ 1515 márciusára tervezték a hármass királytalálkozót, azonban ezt Miksa nélkül kellett megtartaniuk, aki nem tudott részt venni, így az eljegyzési ceremóniát négy hónappal későbbre halasztották, és a császárnak is megfelelőbb Bécsben tartották. A találkozót a lengyel fél kezdeményezte, mivel ekkor Zsigmondnak szükségessé vált rendezni kapcsolatait a Habsburgokkal, hogy nyugati határait biztosíthassa és haderejét az újonnan támadó III. Vaszilij nagyfejedelem (1505–1533) és az újfent lázongó Német Lovagrend ellen fordíthassa. Zsigmondnak azt is sikerült elérnie, hogy Miksa elismerje őt a Lovagrend hűbérurának. (Fraknoi 1896. 411; Kulcsár 1981. 152.)

⁴⁸ Miksa vállalta a férj szerepét is abban az esetben, ha Anna és unokája között mégsem jönne létre a frigy. (Dubravius: 830; Kulcsár 1981. 154.) – A tényleges esküvőkre csak hat év múlva került sor. Ferdinánd infánsfőherceg 1521 májusában vette el Annát Linzben, Lajos és Mária házasságkötése pedig Székesfehérvárott történt 1521. december. 11-én, amit a következő év január 13-án Budán is megerősítettek.

⁴⁹ Fraknoi 1896. 412.

⁵⁰ Lengyel királyok 1447–1548: IV. Kázmér 1447–1492, fia, I. János Albert 1492–1501, öccse, Sándor 1501–1506, öccse, I. Öreg Zsigmond 1506–1548.

a töröktől fenyegetve elzárkózzanak egymás segítségétől.⁵¹ A végleges rendezésre azonban csak az 1498-as szövetségekötéssel került sor.⁵² A két ország közti kapcsolat legfiatalabb öccse, Zsigmond idején volt a legbarátibb. Zsigmond volt ugyanis Ulászló legkedvesebb testvére, aki 1498 és 1502 között bátyja udvarában tartózkodott és országa ügyeiben is aktívan részt vett.⁵³

Az ifjú herceg sok helyen megfordult Magyarországon, szűk udvartartásával szoros kapcsolatot építve ki a magyar nemesség felsőbb köreivel. (14; 17; 18; 19; 20; 22; 23.) Olyannyira szorosan, hogy 1512-ben – hosszasan kérlelve Ulászló beleegyezését – Szapolyai Borbálát vette feleségül. (4.)

A két testvér közötti kapcsolatra rávilágít levelezésük is, amelyből kiderül, Zsigmond hazatérte után sem mulasztott el soha érdeklődni bátyja és unokaöccse hogyléte felől. (1; 8; 9; 12.)

II. Ulászló személye és II. Lajos gyermekkora

Mielőtt még Lajos levelének vizsgálatára térnénk, be kell mutatnunk, amit Ulászló személyiségéről a források alapján feltételezni lehet, valamint fiához való viszonyát.

Ulászlót Sanuto feljegyzései nyomán röviden úgy jellemezhetnénk, *magis erat homo rectus, quam rex*. (24.) Jókedvű, jószándékú és segítőkész ember volt – akár a maga kárán is –.⁵⁴ Fiatalkorában kitűnt előkelő megjelenésével és nemes magatartásával, nem mellesleg a nők körében is kedvelt volt.⁵⁵ Felettébb kedvelte a vadászatokat, és amíg egészsége engedte gyakran

⁵¹ Az ellentétet a Moldva feletti hűbéruraság kérdése jelentette. – János Albertnek, és Sándornak, aki ekkor a litván fejedelem volt, a Szent Római Birodalommal szövetkező Német Lovagrend és a Moszkvai Nagyfejedelemség jelentett további fenyegetést. – János Albert és Ulászló már 1492-ben titkos megállapodást kötött, amelyben kölcsönös segítségnyújtás ígértek egymásnak belső lázadás esetén.

⁵² Erre a lengyelek 1497-es moldvai veresége teremtett lehetőséget.

⁵³ Főgel 1913. 117; Zombori István: *Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból*. Budapest, 2004. 219–226. – Bátyja oldalán fogadja a velencei és pápai követeket, és a kihallgatásokon is részt vesz. (20.) – 1502-ben az új királyné érkeztekor is bátyja kíséretében szerepel. (Wenzel 1877. 819; 854; 856.)

⁵⁴ Pernstein Vilmos négy évvel Ulászló halála után Lajos királyhoz írt levelében így fogalmaz: „[...] *Az elhunyt uralkodó jóságával nagyon sokat ártott magának ebben a királyságban. Én több ízben beszéltem már erről felségeddel. Aki kitartóan kért tőle valamit, megkapta. Ő felsége a maga kárával sohasem törődött. Állhatatos kéréssel bárki bármit kieszközölt nála. [...]*” (Főgel 1913. 33)

⁵⁵ Dubravius: 804; 809; Főgel 1913. 32; lásd bővebben: Wenzel 1877. 630–641.

áldozott is szenvedélyének.⁵⁶ Továbbá mély vallásosságáról számolnak be a források.⁵⁷ (24.) Naponta háromszor járt misére és az egyház érdekeit mindig szem előtt tartotta, amit később fiának is meghagyott.⁵⁸ Feleségét, Candale-i Anna királynét nagyon szerette, aki nem csak hűséges neje, hanem legnagyobb pártfogója és legbizalmasabb tanácsosa is volt egyben.⁵⁹ Házasságában a „Dobzse király” a jó férj és szerető apa elismerését még a XIX. század ellene oly kegyetlen történetírása szerint is kiérdemelte.⁶⁰

Felesége, Anna, mint méltó hitves és gondviselő anya vonult be a magyar királynék történetébe.⁶¹ Az ifjú királyné még megélte fia keresztelőjét (július 13.), ám 1506. július 26-án, huszonnégy nappal a kis Lajos születését követően mindössze huszonkét évesen gyermekágyi lázban elhunyt. Halála után Ulászló magába roskadt.⁶² (4.) A velencei Signoria a királyi párhoz fiuk keresztelőjére írt üdvözlő levelét a követ nem is merte átadni, miután a velenceiek által oly szeretett királynét már csak a ravatalon találta. Mikor azonban a király megtudta, hogy Velencéből levele érkezett, egy ablak mélyébe vonulva azt magának halkan felolvastatta, és meghallván a benne foglaltakat keserves sírásra fakadt. (26.) Szeretett felesége halálát követően gyásza melankóliába fordult.⁶³ Egészen magára hagyatva, sem magában, sem másokban támaszt többé nem lelt, csakis gyermekeiben talált boldogságra és némi vigaszra.⁶⁴ Tisztában lévén a dinasztia nehéz sorsával Ulászló mégsem volt soha többé hajlandó újra megházasodni, még öccse, Zsigmond kérésére sem. (5.) Anna emlékének soha nem tudta, és nem is akarta túltenni magát.

Mit tudhatunk viszont Lajosról, és hogyan is jellemezhetnénk az apja halálakor még csupán kilencéves gyermeket, hiszen élete első tíz évéből nehéz olyan forrást találni, amely valóban rávilágítana személyiségére? Térjünk hát rá azokra, amiket biztosabban tudhatunk. Tudjuk,

⁵⁶ Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és nyugat között: történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 329.

⁵⁷ Dubravius: 810–811. – Persze fiatalkori tivornyáiról sem felejtenek el említést tenni. (Uo. 796.)

⁵⁸ Fögel 1913. 35; Kubinyi 1995. 113–116; 328.

⁵⁹ Dubravius: 819; Wenzel 1877. 754; 825–827; 836; Györkös 2019. 174–175.

⁶⁰ Wenzel 1877. 630.

⁶¹ Uo. 757.

⁶² Feltehetőleg mély depresszióba zuhant és kedvetlenné vált, krónikus gyászáttól később sem volt képes megszabadulni. (Dubravius: 819.)

⁶³ Alább ismertetett viselkedése miatt nagy valószínűséggel következtethetünk erre. (vö. Freud, Sigmund: Mourning and melancholia. In: Strachey, James – Freud, Anna (szerk. és ford.): *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. Volume XIV. London, 1994. 243–258.)

⁶⁴ Dubravius: 819. – Még az elhunyt neje üdvére tartott gyászmisén sem tudott részt venni. (Wenzel 1877. 837.)

hogy apja számára felesége elvesztését követően egyedül gyermekei jelentettek vigaszt, így, ha nem is elkényeztette őket, de igyekezett mindenben kedvükben járni, és az ő javukra cselekedni. Ennek fényében, de még inkább a nemesi ellenzék és egészségi állapota miatt sem meglepő, hogy a sokat betegeskedő Ulászló már 1508-ban Székesfehérvárott magyar királlyá koronáztatta az akkor még nemegészen kétéves kisgyermeket, amit 1509-ben a cseh koronázás követett Prágában, ezzel is biztosítva utódlását. Ulászló Lajos neveltetéséről is igyekezett gondoskodni, és e feladatot Bornemissza János budai várnagy vezetésére bízta, ám az első tanító, Balbi Jeromos, akit a király cseh és magyar kancellárjai, Schellenberg János és Szatmári György ajánlottak be, nem bizonyult alkalmasnak.⁶⁵ 1510-ben fel is hagyott a kis Lajos nevelésével, hogy inkább Szatmári György szolgálatába szegődjön.⁶⁶ Ezt követően sokáig nem volt tanító Lajos mellett, hanem Bornemissza maga igyekezett nevelni a kisleányt. Közben nem feledkezhetünk meg György brandenburg-ansbachi örgrófról sem, aki, mint a király unokaöccse 1505-től az udvarban tartózkodott, és akit Ulászló szinte saját fiaként szeretett.⁶⁷ Feltehetően tőle tanulta Lajos a fegyverforgatás mesterségét, amelyben apja szerint már alig kétéves korában is jeleskedett. (1.) Brandeburgi Györgyről egyébiránt úgy számolnak be, mint vígkedélyű, mulatozó lovagról, aki Főgel József szavaival élve nagy művelője volt a testedzésnek, és jól értett ahhoz, hogyan herdálja el vagyonát.⁶⁸

Balbit követően tehát öt éven át nem volt hivatott tanítómester az udvarban, mígnem Ulászló 1515-ben, hallgatva öccse, Zsigmond tanácsára, Piso Jakabra bízta fia nevelését.⁶⁹ (3.) Piso jó nevelőnek bizonyult, a gyermek Lajost eredményesen megtanította a latin nyelvre és az általános ismeretekre. De kötelességtudatot is nevelt az apró királyba. (9.) Így Lajos, mire ifjú vált belőle, már több nyelven, magyarul, németül, csehül, latinul, lengyelül beszélt, írt és olvasott és egy keveset franciául és olaszul is tudott,⁷⁰ valamint az udvari illetet is

⁶⁵ Főgel 1913. 42.

⁶⁶ Istvánfy 1622. 58; Főgel 1913. 42.

⁶⁷ Főgel 1913. 42.

⁶⁸ Fraknói 1896. 415–416; Főgel 1913. 20; 43.

⁶⁹ Piso Jakab medgyesi származású erdélyi szász humanista, diplomata. A bécsi egyetemen tanult, majd Rómában jogi doktorátust szerzett, ahol megismerkedett Rotterdami Erasmussal. Hazatérése után pécsi prépost lett, 1514-ben Lengyelországban követ, ahol megpróbált békét közvetíteni I. Zsigmond és Vaszilij moszkvai nagyfejedelem közt. (2.) 1515-ben részt vett a bécsi és pozsonyi hármas találkozón. Az 1510-es évektől kezdődően aktív diplomata. I. Miksa koronáztatta koszorús költővé.

⁷⁰ A cseh nyelvet Tandorfi Ditrich vyšehradi préposttól, az olaszt Ragusai István királyi tolmáctól tanulta. (Főgel 1913. 42–43.) – „Az olaszt inkább érti, mint beszéli.” (Benisch Arthur: *Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. Budapest, 1903. 69.) – Lajos több latinul írt magánlevele szerepel az Acta

elsajátította.⁷¹ Apja halálát követően azonban egyre érezhetőbbé vált Brandenburgi György a kis Lajos felvidítására tett elkeseredett igyekezetének negatív hatása. Ami miatt a gyermekként elárvult ifjú király minden későbbi hanyagságát és élvhajzását rá vezetik vissza.⁷² Ulászlót utolsó éveiben viszont fia minden bizonnyal reménységgel töltötte el, és nyugodt szívvel készülhetett ráhagyni országait gyermekére. (1.)

A török fenyegetés

E meglehetősen hosszúra sikerült felvezetés után térjünk is rá a kérdéses levélre. A levelet Lajos kilenc évesen, feltehetőleg sajátkezűleg írta 1516. április 10-én atyai nagybátyjának, az akkor még nem annyira Öreg Zsigmond lengyel királynak. Keletkezésének oka elsősorban családi, mivel Lajos, mint új családfő, személyesen is tájékoztatni tartozott nagybátyját a szomorú fejleményekről, azonban ezt hátráltatta egy meglehetősen aggasztó, nem várt körülmény, mégpedig egy az ország elleni esetleges török hadjárat híre. Az uralkodóváltás miatt egyébként is felkavarodott udvarban ennek hatására kaotikus állapotok uralkodtak el, ami képes volt hetekkel késleltetni az ehhez hasonló általános ügyek intézését. A levél emiatt három főbb részre osztható. Az első részben Lajos röviden ismerteti a helyzetet, és bízik abban, hogy nagybátyja elfogadja késedelme mentségét, majd ezt követően atyja végórát és temetését írja le, végül ismét az égető problémára tér, és azt részletesen Zsigmond elé tárva a segítségét kéri a veszedelmek elhárításában. Tehát két téma bontakozik ki előttünk, az atyai felség halála és a török veszedelem.

Mindenekelőtt vázolnunk kell a jajcai helyzetet. A korszak kulcskérdése volt, hogy miképp tartható meg a déli végvárrendszer az egyre erősödő török hatalommal szemben. A Jajcai bánságot már Ulászló uralkodásának kezdetén az egyébként a magyarokkal békére törekvő II. Bajezid alatt is oszmán részről többször támadás érte – többek között kihasználva a németekkel és lengyelekkel vívott háborúkat – azzal a szándékkal, ha Jajcát elfoglalni nem is sikerül, minél több végvárat a maguk fennhatósága alá vonhassanak.⁷³ Így 1492 tavaszán és 1493 nyarán

Tomicianaban, továbbá számos sajátkezűleg, németül írt levelét Münchenben őrzik. Mindeközben a magyar nemesség körében általános volt az írástudatlanság.

⁷¹ Acsády 1904. 83–84. – Velencei követjelentésekben „*angyali jóságúnak*”, „*kimondhatatlanul kegyesnek*” írják le. (Fraknói 1896. 415.) – „*Jókedvű és beszédes volt, mindenkiel szemben nyájas.*” (Fógel 1913. 41.)

⁷² Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019. 13.

⁷³ Az országban máshol is hasonló volt a helyzet, 1490-ben Nagyváradra – 1494-ben pedig Erdélybe – vezetett zsákmányoló és rabszerző hadjáratot a török. (Neumann 2010. 345–346.)

Jakub boszniai pasa kétszer is ostrom alá vette Jajca várát, ám sikertelenül.⁷⁴ 1495-től viszonylagos nyugalom volt a Magyar Királyság és az Oszmán birodalom között, ám ezt kisebb-nagyobb hadi események olykor megszakították.⁷⁵ Ha a magyar haderő egy török elleni offenzívára képes nem is volt, a védelemben tagadhatatlanul sikeresen helyt tudott állni. 1501 novemberében Corvin János győzelmet aratott Szkander boszniai pasa felett és portyázva több boszniai várat is elfoglalt, 1502 áprilisában pedig Tárcai János mentette fel sikeresen Jajca várát.⁷⁶ Többek között ennek is köszönhetően sikerült 1503. február 22-én hétéves békét kötni a portával, amire a déli végek valamiképp fellelegezhettek.⁷⁷ A végvárrendszer egészen 1512-ig nagyobb veszteségek nélkül képes volt tartani magát, azonban I. Szelim hatalomra kerülésével ez megváltozott. 1512 őszén ugyanis a törökök egy kisebb hadjáratot indítottak a Szreberniki bánság ellen és elfoglalták Szrebernik, Tesány és Szokol várát, létrehozva ezzel a Zvorniki szandzsákot.⁷⁸ Szrebernik bánsága ezzel elveszett a Korona számára, de a török előrenyomulást az év végén Jajcánál sikerült megállítani. Perényi Imre nádor, egyben szlavón bán viszont az elvesztett területek visszafoglalását már nem merte megkísérelni. Ennek következtében Jajca ellátása szinte már csak kisebb hadjáratokkal volt lehetséges. A későbbiekben a magyar udvart Dózsa György felkelése, Szelimet pedig a síita eretnekek és a perzsa sah elleni hadjáratai kötötték le,⁷⁹ így a végeken nagyobb változások nem történtek.⁸⁰

Ekkor lépünk be a levél idejébe, amikor 1516. március elején a törökök rajtaütnek egy Jajcába ellátmányt szállító csapaton és ezzel párhuzamosan olyan hírsztelések érkeznek a

⁷⁴ 1492-ben egyszerre támadták Nándorfehérvár, Szabács és Jajca várát, amit ekkor Csulai Ficsor László védett. 1493-ban az előző évi vereséget megbosszulandó vezetett Jakub pasa hadjáratot Krajna és Stájerország ellen. A hazafelé tartó török sereget Derencsényi Imre horvát bán üldözőbe vette, de Udbinjánál katasztrofális vereséget szenvedett, amelyet *a horvátok Mohácsaként* is emlegetnek. Jajca várát ekkor Pethneky Mihály jajcai bán sikeresen megvédte. (Pálosfalvi Tamás: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526. In: Suralya Faroghi – Boğaç Ergene (szerk.): *The Ottoman Empire and Its Heritage* 63. Leiden–Boston, 2018. 293–294.)

⁷⁵ Pl. 1498-ban Koszorúvár végleges eleste Jajcától 13 km-re délre.

⁷⁶ Pálosfalvi 2018. 315–317.

⁷⁷ Uo. 321.

⁷⁸ Uo. 335.

⁷⁹ Hess, Andrew C.: The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War. *International Journal of Middle East Studies* 4 (1973: 1) 67; lásd bővebben: Emecen, Feridun M.: I. Szelim szultán és a keleti kérdés, Ford.: Szigeti Boglárka. *Aetas* 26 (2011: 2) 129–142.

⁸⁰ De pl. 1516-ra a Jajca környéki Bocsáczot már török birtokként említik.

magyar udvarba, hogy az I. Iszmail perzsa sah⁸¹ (1501–1524) felett aratott çaldirani győzelme után Szelim, befejezve háborúit keleten, most Magyarországot kívánja elfoglalni. (6.) Utólagosan könnyű belátni, hogy mindezek csupán a török porta mesterkedései voltak, amelyekkel a magyar kincstár helyzetét tovább igyekeztek nehezíteni azáltal, hogy az országot állandó fegyveres készenlétben tartják, mivel Szelimnek ekkor teljesen más tervei voltak. Hatalomra kerülése után elsődleges célja volt leszámolni potenciális veszélyforrást jelentő rokonaival,⁸² akik közül többen is a szafavida sah és a mameluk szultán oltalma alá menekültek, így keleti tervei mindenképp prioritást jelentettek számára.⁸³ Különösen, miután 1513-ban a lengyelekkel és Velencével sikerült békét kötnie, és úgy vélte, hogy a Magyar Királyság egymagában nem képes katonailag fenyegetni ruméliai területeit.⁸⁴

A szultán miután 1514. augusztus 23-án Çaldirannál győzedelmeskedett, felkelő janicsárjai nyomására mégsem tudta folytatni Perzsia elleni hadjáratát és csak a kelet-anatóliai kurd és örmény területeket sikerült birodalmához csatolnia.⁸⁵ Győzelmével azonban az addig semleges Kánszauh mameluk szultánt (1501–1516) összehozta Iszmail sahhal, akinek az egyiptomi szultán ígéretet tett, hogy hátba fogja támadni az oszmánokat.⁸⁶ Szelim azonban már korábban eltökélte, hogy a mameluk hűbérben álló levantei államokat saját birodalmához csatolja, és ennek érdekében a háttérben igyekezett megnyerni magának a helyi emíreket, pozíciókat kínálva nekik az elkövetkező oszmán adminisztrációban, hogy támogassák hatalmi törekvéseit

⁸¹ A levélben „Zophi”-ként hivatkozik rá. Vö. Rotta, Giovanni: *La vite del Sophi*. (1508) (Lásd: v. Palombini, Barbara: Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453–1600. In: Ende, Werner (szerk.): *Freiburger Islamstudien. I.* Wiesbaden, 1968. 131.)

⁸² Hatalomra kerülésekor (1512. április 24.) megölte két fivérét – köztük Ahmedet, legnagyobb riválisát –, fivérei hét fiát és négy saját fiát is, gyermekei közül csak az örökösének szánt Szulejmánt hagyta életben. Apját, miután erőszakkal lemondásra kényszerítette, Dimotikába száműzte volna, de Bajezid tisztázatlan körülmények között két hónapon belül meghalt (június 10.). Bár élete vége felé már sokat betegeskedett, nem kizárható az sem, hogy fia mérgeztette meg. (Burchard, Brentjes: *Kánok, szultánok, emírek*. Ford.: H. Elek Mária. Budapest, 1985. 32; Papp 2016. 231–232.)

⁸³ Továbbá még Nagy Sándort tekintette példaképének, ezért is kívánta nyomdokaiba lépve elfoglalni Perzsiát. Már 1512-ben deklarálta, hogy második Nagy Sándorként meg akarja hódítani az egész ismert világot. (Burchard 1985. 31.)

⁸⁴ Papp 2016. 232–233; 236; 240.

⁸⁵ Tekindağ, M. C.: Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi. *Tarih Dergisi* 22 (1968) 71–74.

⁸⁶ Hess 1973. 67.

a régióban.⁸⁷ Az ügy egészen 1509-ig nyúlik vissza, amikor még maga Kánszauh szultán kérte fel Bajezidet, miután a mameluk flotta elveszett a portugálok elleni diui csatában (1509. február 3.), hogy állíttasson zsoldos flottát Suez és a Bab-el-Mandeb-szoros feletti iszlám uralom biztosítására.⁸⁸ Ezt kihasználva Szelim hatalomra kerülése után rövidesen nagyszabású hajóépítésbe fogott, ezzel sikerült thalasszokráciát kiépítenie a Földközi-tenger keleti medencéjében, amivel még Velence és a spanyol korona is csak nehezen vehette fel a versenyt, ezzel fenyegetve a mameluk területeket.⁸⁹

A fegyveres összetűzés az aleppói konfliktussal vette kezdetét. Az 1514-es perzsiai hadjárat alatt a mamelukok nagyszámú helyőrséget állomásoztattak az alávetett Aleppóban, és többször is akadályozták az oszmánok ellátmányozási láncának működését. Azonban az aleppói uralkodó, Kemah fiát sikerült Szelimnek a maga oldalára állítania, aki fegyvert fogott apja ellen. 1515 júniusában Kemahot megölték, és fiát juttatták hatalomra, fejét pedig elküldték Kánszauh szultánnak.⁹⁰ Ezek után a háború már elkerülhetetlen volt.

Mindezekkel, ahogy az Lajos leveléből is kiderül, a magyar udvar is nagy vonalakban tisztában lehetett, és úgy tudták, a szultán egy újabb keleti hadjáratra készül. Per analogiam viszont nyilvánvalóan nem hagyható figyelmen kívül az udvar részéről az sem, sőt meglehetősen reális fenyegetés, ha mindaz, amit eddig tudtak, volt a porta által szándékosan terjesztett álhír, és a valós veszély őket fenyegeti. Tudniillik az oszmánok az ilyen és ehhez hasonló álhírek tudatos terjesztésével valóságos információs háborút vívtak a Res publica Christianaval, amelynek sikeressége ebből az esetből is látszik. A magyar udvar számára különösen elképzelhetőnek bizonyult egy ilyen forgatókönyv, tudatában lévén annak, hogy az elmúlt három évben nem sikerült komolyabb katonai eredményt felmutatniuk,⁹¹ és a belháború

⁸⁷ Bostan, Idris: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophane-i Amire) folyó tevékenység a 16. század elején, ford. Papp Sándor. *Aetas* 18 (2003: 2) 10; bővebben kifejtve: Tansel, Selahattin: *Yavuz Sultan Selim*. Ankara, 1969. 108–128. (A Török Történelmi Társaság a könyvet 2016-ban újra kiadta.)

⁸⁸ Hess 1973. 66–67.

⁸⁹ Uo. 61; 63.

⁹⁰ Tansel 1969. 108–128.

⁹¹ 1513-ban Szapolyai János vajda még sikeres portyázó hadjáratot vezetett szerb területre, amelyet azonban a Dózsa-féle felkelés miatt 1514-ben nem folytathatott, valamint a még szintén 1513-ban betörő török hadat Dubicánál Beriszló Péter szlavón bánnak sikerült megvernie. Viszont 1515-ben Szapolyai az oszmán felmentő sereg miatt kénytelen feladni a szerbiai Zsarnó várának ostromát, ahol Nándorfehérvár ágyúit is hátrahagyta. (Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Budapest, 2005. 176–177.) – Zsarnó ostroma azonban elsősorban nem katonai-stratégiai, hanem belpolitikai indíttatású volt, amivel Szapolyai inkább további presztízst és ezáltal befolyást kívánt szerezni magának. (Kulcsár 1981. 156.)

is súlyosan kimerítette az országot, mind a jobbágyi munkaerőben, mind a képzett fegyverforgató főúri bandériumokban és végvári csapatokban mutatkozó emberveszteségek tekintetében.⁹² Valamint Szapolyai János 1513-as és még inkább az 1515-ös hadjáratát megtorlandó török bosszúhadjárattól is tartani lehetett, miután ezt a hadjáratot az ekkor az északi területeket védő Szulejmán trónörökös és a perzsiai hadjáratából visszatérő Szelim is komoly fenyegetésnek tekintette.⁹³

Azonban Szelim 1516-ban nem Magyarország felé indult, hanem délnek vette az irányt. Az említett „*Zophi*” ellen készülő hadjárat valóban álhír volt, de nem a magyarok, hanem a mamelukok megtévesztésére szolgált.⁹⁴ A török hadak az Eufráteszt átlépve hirtelen Aleppónak fordultak, és július végén Malatyánál léptek mameluk területre, majd egyetlen év leforgása alatt Szelim egész Levantét és Egyiptomot az uralma alá hajtotta. Ennek hírére a korábbi mameluk függésben lévő Hidzsáz önként behódolt neki, így mint Mekka és Medina védelmezője 1517-ben felvette a kalifa címet.

1516-ban a török fenyegetést Jajcánál sikerült elhárítani, és 1516 nyarán, ha mindössze csak egyetlen évre is, de létrejött a fegyverszünet. A fegyverszünetet az udvar azonban egy újabb keresztes hadjáratban reménykedve nem hosszabbította meg, így a török 1517 májusában Jajcát ostrom alá vette, de a várat ekkor Beriszló Ferenc és Zrínyi Miklós fölmentették az ostromló Musztafa boszniai pasa seregei alól, aki a csatában elesett.⁹⁵ Ezt követően Szelim alatt Jajcának már nem kellett több ostromot kiállnia.⁹⁶ A helyzet csak I. Nagy Szulejmán (1520–1566) hatalomra kerülésével és Nándorfehérvár 1521. évi elestével változott meg. Jajcát végül tíz napi védelem után 1528-ban adták át Uzref pasának, ezt követően 350 éven át volt török birtok.

A levélben Havasalföld hosszasan taglalt állása a korszakban azonban kérdéses, és a vélemények megoszlanak politikai függése, avagy függetlensége felől. Bár a XIV. században rövid időre önállósult a Magyar Királyságtól, ezután is gyakran állt, ha másképp nem is, de formálisan a magyar király hűbérében, ahogyan erre Lajos leveléből is következtethetünk.

⁹² Kubinyi 1986. 59.

⁹³ Papp 2016. 240.

⁹⁴ Burchard 1985. 34.

⁹⁵ Kulcsár 1981. 160.

⁹⁶ Az egyiptomi hadjárat után sem állt szándékában Szelimnek egy Magyarország elleni hadjárat. Az általános vélekedés szerint egy Rodosz elleni hadjáratra készült, azonban arra is találunk adatokat, hogy a padisah egy újabb iráni hadjáratot tervezett volna. (Dânişmend, İsmâil Hâmî: *İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*. Istanbul, 1971. 52; Tansel 1969. 242–245.)

Azonban figyelembe véve az egyre jelentősebb erőeltolódást a térségben Szelim uralkodásának végére már minden bizonnyal az oszmán befolyási övezetbe kell sorolnunk.

Reflektálva a levél tartalmára, az ellenséges állam belső megosztása kihasználva a gazdasági és társadalmi ellentéteket – ahogy azt Havaselvével kapcsolatban is olvashatjuk –, a szultánok egy gyakran alkalmazott stratégiája, amelyben párhuzamot vonhatunk akár a kurdok felbujtásával a sah elleni hadjáratban, vagy a mamelukok elleni izgatással, amelynek bizonytalan cserkesz származásuk szolgált alapul.⁹⁷ A meghódított területeken később valóban a korábbi közigazgatási rendszert megtartva az oszmán adóztatást is hozzáigazították a hódítás előtti gyakorlathoz gyakran könnyítve az adóterheken, így valóban képesek voltak szélesebb alávetett rétegek, de még a korábbi fegyverforgató arisztokrácia közül is sokakat hatalmuk átmentése érdekében a maguk oldalára állítani.⁹⁸

Lajos első országgyűlését tehát kénytelen volt a tervezettnél korábbra, április 23-ára összehívni, ahol az elsődleges kérdés a török veszély elhárítása volt. (6; 28.) Azonban ezen az országgyűlésen, minthogy Szelim árnyékában a nemesség együttműködésére Lajosnak feltétlen szüksége volt és biztosítani kellett mindkét országában királyi hatalmát, így az udvar kénytelen volt engedményeket tenni, amit a Szapolyai vezette tábornak sikerült a végletekig kihasználnia. Először is Miksa és Zsigmond befolyásának, mint gyámok, sikerült gátat szabniuk Lajos nagykorúvá nyilvánításával.⁹⁹ A „Habsburg pártnak” ebben nagy érdeme, hogy sikerült elérnie, egyelőre kormányzót ne válasszanak, ezzel elkerülve, hogy magukat a gyámokat közvetlenül sértsék. Az ügyben tehát kompromisszum született, és egy huszonnyolc tagú, évente újraválasztandó királyi tanács felállításáról döntöttek, amelynek tagjai között 1516-ban tizenhat köznemes és tizenkét főúr foglalt helyet, köztük Bátori András és Szapolyai György, a temesi ispán és a vajda testvérei is.¹⁰⁰ A tanács a nevelők befolyását is csökkentette, ezzel még inkább a nemesség oldalára billentve az erőviszonyokat. Ezek a fejlemények nyilvánvalóan nem nyerték el a császár tetszését, aki a továbbiakban is igyekezett gyámságát Lajos fölött érvényesíteni.¹⁰¹ Másodszor, ami szintén a nemesség előretörését jelzi, Werbőczy István nyerte

⁹⁷ Hess: 1973. 68.

⁹⁸ Ágoston Gábor: *Az oszmán hódítás és Európa*. Budapest, 2014. 25; 27; 259; 311.

⁹⁹ Acsády 1904. 84. – A fiúk 14, a lánygyermek 12 éves koruktól számítottak perképesnek, a birtokok feletti szabad rendelkezéssel járó teljes kort a férfiak 24, a lányok 16 évesen érték el. (Csukovits Enikő: *Gyermekek a késő középkori Magyarországon*. *Műhely* 22 (1999: 6) 136–137.)

¹⁰⁰ Kulcsár 1981. 158.

¹⁰¹ 1518. máj. 28-i országgyűlésen a császár küldötte kijelentette, hogy Miksa szükség esetén fegyveres beavatkozásra is kész. (Kulcsár 1981. 160.)

el a királyi személynöki tisztelet.¹⁰² Végül, ami ismét Szapolyaiék sikereként könyvelhető el, egy olyan határozatot hoztak, miszerint a Temesközt a temesi ispán, Erdélyt az erdélyi vajda feladata megvédeni, az ország más részeinek védelmében azonban csak végszükség esetén kötelesek fegyvert fogni.¹⁰³ Ezzel az udvar, pontosabban a „Habsburg-párt”, de lényegében az ország szenvedett vereséget, hiszen az egymásra találó két legnagyobb főúr katonai támogatása nélkül a szultán hadaival szemben csekély esélye lett volna felvenni a versenyt.¹⁰⁴ Szapolyai mindenesetre elérte célját, és sikerült a szűkebb udvar közelébe férkőznie. Ezt követően a későbbiekben már a köznemesség támogatására nem is volt szüksége, és mint később az látható lesz, le is tett a „köznemesség vezére” szerepéről, mihelyst más eszközökben már eredményesebbnek látta megvalósítani ambícióit.¹⁰⁵

Érdemes még megvizsgálni a levél kapcsán, miként is fogalmaz Lajos a törökkel kapcsolatban. Későbbi leveleihez képest is sokkal több superlativust használ és gyakrabban alkalmaz anaforikus szerkesztésmódot vagy litotest, ami egyrészt mutatja Piso tanítói érdemeit, de gyakran belefuthatunk még a levél e részében is hyperbolákba, non plus ultrába vagy akár auxesisbe is.¹⁰⁶ Ez minden bizonnyal nem egyszerű ékesszólás, hanem erős érzelmi megindultság megnyilvánulása. Lajos tehát félt, sőt rettegett – csak a *'periculum'* szó kilenc alkalommal szerepel levelében –, ami nem is csoda, hiszen egy még tíz éves sincs fiúcskának egyszerre szakadt a nyakába szeretett édesapja elvesztése, egy pénzügyi válságban lévő ország minden gondja és egy elsöprő erőfölényben lévő ádáz ellenség fenyegetése. Érdekes, hogy az, ahogyan a szultán alakja Lajos számára megjelenik, mint „*astutus tyrannus, callidus imperator, crudelis tyrannus, dirus imperator, tam nefandus et perfidissimus hostis*” – akit név szerint egyszer sem nevez meg –, az 500 évvel később is ugyanazt juttattja egy hasonló korú gyerek eszébe az európai keresztény világ bármely pontján, miszerint a szultán, mint

¹⁰² Kulcsár 1981. 158.

¹⁰³ Sebők Ferenc: Az erdélyi vajdák honvédelmi szerepe a Jagelló-korban. *Acta Historica* 125 (Szeged, 2007) 63.

¹⁰⁴ Pálosfalvi Tamás az e határozatban is megnyilvánuló együttműködés hiányára mutat rá és tartja a legfőbb oknak a Szreberniki bántás elvesztésében. (Pálosfalvi 2018. 357.)

¹⁰⁵ Kulcsár 1981. 164.

¹⁰⁶ „[...] *gravissima pericula, et quidem tanta, quantum nunquam antea.*”; „[...] *cuius [crudelis tyranni] vis et potentia eo crevit, ut nisi Deus illum conterat, totus orbis christianus de illo reprimendo sit laboraturus.*”; „[...] *non ad faciendum levem aliquem excursum, non ad rapinas, non ad obsidenda castra, sed ad occupandum regnum instructus et accinctus [...]*” (6.)

feltartóztathatatlan gonosz, amit csak megkíván, elvesz mindent, ami kedves.¹⁰⁷ Érthető hát, hogy Lajosnak miért nem akadt alkalmas ideje korábban írni, és az is, miért ez a téma teszi ki legnagyobb részben levelét.

A Paterna Maiestas halála

Áttérve Ulászló halálára, a király 1516 tavaszára már régóta betegeskedett, ami életmódjára vezethető vissza. Dubravius, Sanuto és Heltai egyaránt arról számolnak be, mennyire szerette Ulászló a magyar konyhát, és hogy ennek következtében erősen meghízott, és köszvény is kínozta.¹⁰⁸ Egyre romló egészségi állapotának csakhamar súlyos kimenetele lett. 1504. január 9-én, szerdán ebéd közben szélütés érte, amelyet Sanuto részletesen leír: *„Szokása szerint halat evett, mikor egyszer dadogása és nyelve duzzanata tűnt fel neki, és így szólt a mellette ülő kamaráshoz, aki vele evett: Nem tudok jól beszélni. Az bízatta, igyék, erre így felelt: Nem, nincs a torkomban semmi. Majd türelmetlenné vált, távozni akart, felállt, de elesett, jobb karját és lábát elvesztette, szája lebiggyedt, úgy, hogy nem lehetett érteni szavait, mikor beszélt. Az orvosok érvágással, dörzsöléssel és kenőcsökkel igyekeztek segíteni rajta, és vigasztalni a királynét, aki nagyon megijedt és odarohant férjéhez.”* (25.) Első szélütését még több követte, ami erősen megingatta a dinasztia addig sem túl biztos helyzetét.

Állapota végül 1516 februárjában fordult komolyra. Március 10. hétfőjére már semmi reményt nem láttak felépülésére, este 8 órára össze is hívták a püspököket és az urakat, mert azt hitték, meg fog halni. Akkor az urak Ulászlónak megfogadták, hogy Lajost hűen fogják szolgálni, majd Brandenburgi György a királlyal maradt és ápolta.¹⁰⁹ Ulászló kedden meggyönt, és az urakkal misét hallgatott ágya mellett, majd délután állapota jobbra fordultával magához hívatta Bakóczot, és meghagyta neki, hogy ő, Bornemissza és Brandenburgi György neveljék Lajost, valamint Miksához, és öccséhez Zsigmondhoz levelet intézett, amelyben felkérte őket fia gyámjainak.¹¹⁰ Szerdán felvette a betegek kenetét, ezt követően Lajost a pápa, Miksa és Zsigmond kegyeibe ajánlotta, és megáldotta fiát, majd végrendelkezett. Brandenburgi György részletesen számol be a megható jelenetről: *„Lajos királyt a pápa, a császár és a lengyel király kegyeibe ajánlotta. Míg ez történt, sokan sírtak; nagyon szomorú jelenet volt. Lajos királynak*

¹⁰⁷ „When one man stole another man's girl, it was the ultimate betrayal. [...] You didn't just kiss her! You stared me in the eyes while you did it, like an evil sultan!” (Bocquet, Ben – Graves, Mic: *The Dream. The Amazing World of Gumball season 2.* episode 23. Cartoon Network (Studio Soi, Ludwigsburg, Germany) 2012. 3:55–4:12)

¹⁰⁸ Dubravius: 809; 832. – Heltai: 413.

¹⁰⁹ Névtelen cikkek – II. Ulászló utolsó órái. *Századok* 18 (1884: 2) 177.

¹¹⁰ *Uo.* 178.

*fejét az ágyra kellett hajtani s ott megáldotta őt, miközben az öreg királynak szemei könnyel teltek be. Lajos király is sírt és csaknem minden jelenlevő, annyira megindító jelenet volt.”*¹¹¹

Március 13. csütörtökön kis időre ismét jobbra fordult a király állapota, és maga is tudott imádkozni, ám délután négy óra tájában megint rosszabbul lett, ekkor az urak ismét összegyűltek, Bakócz meggyóntatta és feladta neki a halotti szentségeket, majd a többi urak is megáldották. Ekkor Ulászló beszélni már nem tudott. Ezután az urak hazatértek, csak Brandenburgi György maradt vele negyedmagával,¹¹² míg este 7 óra tájában Ulászló ki nem lehelte lelkét.¹¹³ Holttestét Budán Anna királyné kihantolt maradványaival együtt ravatalra helyezték, majd a királyi párt Székesfehérvárra vitték, ahol március 18-án sírba tették. (6.) A temetésen Lajos már nem vett részt, mivel ő Brandenburgi Györggyel Budán maradt.

Mielőtt Lajos és apja viszonyának elemzésébe kezdenénk először is be kell mutatnunk, milyen volt a kor emberének a halálhoz való viszonya. A XX. század folyamán már széleskörben elterjedt az a nézet, hogy a késő középkor halálfelfogása a XII. század újdonságaiban gyökerezik.¹¹⁴ Ekkor nyert ugyanis teret többek között az Apokalypsis ábrázolása a funerális emlékeken, ami ezt követően három évszázadon át meghatározta a középkor halálhoz társított képét. A XIV. század végére pedig egy rendkívüli folyamat ment végbe. Az utolsó ítélet egyre markánsabb szerepet kapott és az idők végezetéről lassan a halál pillanatára került, és személyessé vált. A kereszténységben egyre nagyobb jelentőséget nyert az egyén szerepe. Már nem is ítéletről, sokkal inkább utolsó megpróbáltatásról beszélhetünk, amelyben eldől a haldokló lelkének sorsa.¹¹⁵ Szentek és démonok vívnak végső csatát felette. Egy utolsó kísértés, egy utolsó próbatétel képe alakult ki, amelyben a haldokló egész életével, minden jó és rossz cselekedetével szembesül, és ellen kell állnia a démonok kísértéseinek, hogy

¹¹¹ *Századok* 18 (1884: 2) 178.

¹¹² Podjebrád Károly münsterbergi herceg, Gosztonyi János győri püspök és Bátor István temesi ispán.

¹¹³ *Századok* 18 (1884: 2) 178.

¹¹⁴ Ariès, Philippe: *Gyermekek, család, halál*. Ford.: Csákó Mihály – Szapor Judit. Budapest, 1987. 370–371. A tárgyalt folyamatot lásd: Ariès, Philippe: *The hour of our death*. Ford.: Weaver, Helen. New York, 1981. 99–106.

¹¹⁵ Ennek előképére már a patrisztikában rábukkanhatunk, mint mennyei bíróság a halál torkában Szent Jeromos Eustochiumhoz írt levelében. („[...] *Ciceronianus es, non Christianus* [...]”) (Sophronius Eusebius Hieronymus: Epistola XXII. ad Eustochium, Paulae filiam. *Migne Patrologia Latina*, Vol. 22, Col. 394–425.) Azonban Jeromos világnézetében még bizonyosan olyan végítélet-kép uralkodott, amelyben a végső próbatétel nem kapott szerepet, ahogyan ez későbbi írásaiból kiderül. (Sophronius Eusebius Hieronymus: *Regula Monachorum* Caput XXX. De consideratione extremi diei iudicii. *Migne Patrologia Latina*, Vol. 30, Col. 416–417.)

üdvözülhessen.¹¹⁶ A halálos ágy ezzel drámai jelleget és erős érzelmi töltetet nyert. A késő középkor embere elkezdett félni a haláltól, és ezzel egy új műfaj, az *ars moriendi* is megszületett.¹¹⁷

Végig a középkor folyamán a halál nyilvános és szervezett szertartás volt, éppen olyan fontos esemény, akár a temetés vagy a gyász. Sokat számított a rokonok, barátok, hozzátartozók és a gyermekek jelenléte. Az utolsó órák rítusai már jórészt a kora középkorban kialakultak, amelyekhez a *Roland-ének* vagy *A kerekasztal regényei* és a különböző funerális emlékek szolgálnak értékes forrásul. A haldokló az ágyon hanyatt, arcával az ég felé tekintve feküdt, kezei mellkasán pihentek, vagy épp imára kulcsolódtak.¹¹⁸ A halálra való felkészülés először is az élet szépségeinek és boldog emlékeinek felidézésével vette kezdetét. Ezt követte a megbocsátás és az áldás, amikor a haldokló nyilvánosan, Isten színe előtt megbocsátott az őt körülvevőknek, majd az Úr áldását kérte rájuk, és a jelenlévők kölcsönösen így tettek. Majd a haldokló imája következett, amely két részből állt, a *confiteorból* (ebben megvallotta és megbánta bűneit) és a *commendatio animaeből* (ezzel lelkét Isten oltalmába ajánlotta, kérve, mentse meg őt a kárhozattól). Ezután a feloldozás, a *libera* következett. Ekkor a pap a játszott a központi szerepet, ő énekelte fel a zsoltárokat, adta fel a betegek kenetét, a késő középkorban az oltáriszentséget is kiszolgáltatta a haldoklónak, majd szenteltvízzel meghintette. Végül a haldokló utolsó imája következett, amelynek elmondása után csendben várta halálát. Ez a folyamat az évszázadok során lényegében nem változott, a XIV. században megjelenő *ars moriendi* csak az utolsó próbatétellel egészítette ki.

Ezt jelentette hát jámbor katolikus módjára meghalni. Az emberek hozzá voltak szokva saját haláluk megmászhatatlan tényéhez, és inkább illő módon fogadni akarták, mintsem elmenekülni előle.¹¹⁹ Nem attól féltek, hogy itt kell hagyniuk ezt az életet, hanem hogy át kell

¹¹⁶ Az őt kísértés: hitetlenség, kétségbeesés az elkövetett bűnök felett, türelmetlenség a halálszenvedésben, önhittség és végül a földi dolgokhoz való ragaszkodás.

¹¹⁷ Párhuzamosan a XIV. századtól kezdve megjelenik a *transi* (hulla) ábrázolása az ikonográfiában, amiben az elmúlás borzalmait mutatkoznak meg. A halál jelenvalósága és elkerülhetetlensége, valamint a múlandó világ szerelem, vagyon, vagy hatalom utáni vágyainak hiábavalósága.

¹¹⁸ Csak a XII. századtól kezdve terjedt el ez a halotti póz, ekkortól lehet ugyanis a funerális emlékeken nyomon követni. A kora középkorban a halottat *orans* tartásban ábrázolták, és lehetőség szerint fejfel keletnek, Jeruzsálem irányába fordulva haltak meg és temették el őket. Később a középkor folyamán olyan rítus is kialakult, hogy talpukkal keletnek temették el őket, hogy a második eljövételkor a megváltó felé fordulva kelhessenek fel sírjaikból.

¹¹⁹ Ez a mentalitás valamilyen formában egészen a XIX. századig megőrződött. (Lásd: Guitton, Jean: *Portrait de M. Pouget*. Paris, 1941. 14. Idézi: Ariès 1987. 356–357.)

lépniük a következőbe. A késő középkorba betörő horrorisztikus halál *macabre* figurája és az egyre hangosabban felzúgó *memento mori* sem magától a haláltól, hanem az utolsó megpróbáltatástól, „a halál kapujának átlépésétől”¹²⁰ való félelemmel állt összefüggésben.

A jól meghalás mellett fontos szerepet játszott a temetkezés rítusa is. Ulászló temetéséről fennmaradt egy velencei követjelentés is, (27.) amelyet Mátyás és az erdélyi fejedelmek temetéseivel összevetve jó képet kaphatunk a kor uralkodói temetkezéseiről. Szokásai, akárcsak a halálos ágy teendői, már a kora középkorban rögzültek, és a XV. század második feléig nem változtak sokat. Egészen addig a szertartás kizárólag egyházi jellegű volt, templomi ravatallal és temetkezéssel. A század végén azonban Magyarországon az uralkodói temetések kiegészültek egy állami tiszteletadással, ami egy újabb ravatalt jelentett a királyi palotában, ahol, mint nagy nyilvános esemény, az elhunyt uralkodót „utoljára közszemlére tették”.¹²¹ Az elhunyt palotájának egy termében fedetlen arccal, díszes ornátusban egy halotti emelvényen nyugodott hatalmának jelvényeivel, keze a teste mellett feküdt ököibe szorítva.¹²² Legtöbb esetben a gyász kifejezése nem kapott szerepet.¹²³ Ezt követte az egyházi szertartás. A ravatalt rendszerint a templom kórusában állították fel, s vagy gyertyákkal vették körül, vagy úgynevezett *castrum doloris*ba helyezték.¹²⁴ Itt a halott testhelyzete is a megszokott volt, és a gyász *ater* feketéje is értelemszerűen megjelent.

Lajos minden bizonnyal jelen volt apja budai ravatalánál a palotában, de a temetésről, akárcsak Ulászló végórairól, feltehetőleg Brandenburgi György gróftól szerezhett tudomást. A temetésen viszont a gróf maga sem vett részt, hogy arról kitől értesülhetett, homály fedi. Ő így számol be az eseményekről:

„Azután [hogya Ulászló meghalt] bebalzsamozták és [byxena] kendőkbe göngyölték és magas ravatalra kiterítették, hogy mindenki láthassa, énekeltettek felette, amint illik.

¹²⁰ A korban szélesben elterjedt Lázár-legenda szerint Lázár feltámadása után állandó szorongásban és irtózásban élt, mert félt ismét átkelni a halál kapuján (~ az utolsó kísértéstől). (Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Ford.: Szerb Antal. Budapest, 1982. 140.)

¹²¹ Szabó Péter: Uralkodói temetkezéseink kérdéséhez. In: R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, 1987. 325.

¹²² Uo. 326. – A királyi díszben való temetkezés már III. Béla óta kimutatható. (Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai 2*. Székesfehérvár, 1972. 104–105.) – A fedetlen arcú ravatal I. Anjou Károly előtt nem figyelhető meg. (Marosi Ernő: A 14. századi Magyarország udvariművészete és Közép-Európa. In: Marosi Ernő (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382*. Budapest, 1982. 55)

¹²³ Szabó 1987. 326.

¹²⁴ Uo. 326.

Virágvasárnapján [március 16.] Szent János templomába vitték nagy processióval s ott letették. Másnap nagy tisztelességgel kivitték a városból; én vittem több úrral együtt; a vajda [Szapolyai János] nem akarta vinni. A boldogult királynét is kiásták és egy fekete kocsira helyezték. Erre megindult a menet, elől a követek az érsekkel és a püspökökkel; azután a megboldogult király kocsija, utána a néhai királynée; mindkettőjüket Székesfejervárra vitték át; az urak mindnyájan velük mentek a temetésre. Nekem itt kellett maradnom, uram Lajos király mellett, vele vagyok éjjel-nappal.

Azt is meg akarom írni, hogyan ment végbe a temetés Fejervárott [március. 18.]. Bár én nem voltam ott, de értesülést szereztem mindenről. Az összes papság elibe vonult processióval, átvették őfelségét, bevitték a városba, a templomban letették s egész éjjel énekeltek felette. Másnap reggel elkészítették a sírt. Találtak egy régi sírt, amelybe száz év előtt egy királynét temettek el és Károly király leányát, meg egy Lengyelországban született királyt is megtaláltak. Uram királyomat aztán feleségével és a talált királynéval együvé temették. Az érsek misét mondott s erre nagy tisztelességgel eltemették a királyt; mondják, egy királynak sem volt oly fényes temetése.”¹²⁵

Ezek után érdemes közelebbről is megvizsgálunk Lajos levelének szövegét és annak nyelvezetét, hiszen már az első mondat igen emelkedett. Már csak ebben a pár sorban is három helyen litotest, és többszöri párhuzamos szerkesztésmódot alkalmaz. A mondat második fele pedig egyetlen hosszan kifejtett hyperbola. Csak ebben a mondatban édesapja után maradt mérhetetlen gyászának érzékeltetésére négy különböző kifejezést használ: *tristis*, *acerbus maeror*, *ingens dolor*, és képletesen ide kapcsolódik a *lacrimae* is. Egy ilyen rövid mondat ilyen magas fokú megszerkesztettsége egy nem szépirodalmi szövegben nem utalhat másra, mint érzelmileg erősen felfokozott állapotra és az ezt kifejezni szándékozó akarat megnyilvánulására. A levél e részében hasonló anaforikus szerkesztésekkel, érzelmi többletet is kifejező superlativusokkal és litotesekkel szinte minden mondatban találkozhatunk, de megjelenik valódi anafora is a szövegben, ami már inkább tekinthető költői eszköznek, mint kiüresedett kancelláriai formulának.¹²⁶

Lajost bizonyos, hogy nagyon szoros kapcsolat fűzte apjához. Valamiért a történettudományban viszont eluralkodott az az általános nézet, miszerint a szülők, legalábbis az apák a középkorban teljesen közömbösek voltak gyermekeik irányába, mivel a magas

¹²⁵ Századok 18 (1884: 2) 178–179.

¹²⁶ Az „*eius praesentia, eius ope, eius tutela*” három tagú asyndeton már a humanizmus felé mutat.

gyermekhalandóság miatt legtöbbjüket el kellett temetniük.¹²⁷ Ám ez az általánosítás tévedés; a valóság ennél sokkal árnyaltabb kell, legyen. A gyermek nem csupán valami fogyó eszköznek számított a családok fennmaradása szempontjából. Szüleik és nevelőik igenis kötődtek hozzájuk, mindössze az etikett és a halálhoz való hozzáállás volt teljesen eltérő a számunkra megszokottól.¹²⁸ Ezt bizonyítja a halvaszületett gyermekek keresztelésének bizzar szokása vagy a büntetlenül elhunyt kisgyermekeknek szentek közé emelése, amelyek a szülők halott gyermekeik feletti gyászából fakadtak.¹²⁹ A megértést tovább nehezíti, hogy a család- és gyermekábrázolások is csak igen későn, a XV., de még inkább a XVI. században terjedtek el fokozatosan az ikonográfiában.¹³⁰ A középkori képzőművészetekből szinte teljesen hiányzott a magánélet ábrázolása, ami persze nem jelentheti azt, hogy az életnek ez az intimitása nem is létezett volna. E forrásanyag egyik legkorábbi képviselője a XIV. század végi – XV. század eleji velencei oszlopfő a dózsepalotában, az úgynevezett *menyegzői oszlopfő*. Az oszlopfő nyolc oldalán egy pár életének különböző szakaszai láthatók: a találkozás, a vallomás, az eljegyzés, a

¹²⁷ Vö.: Péter Katalin: Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. *Műhely* 22 (1999: 6) 141.

¹²⁸ A gyászt és a siratást már a patrisztikusok megvetendőnek vélték, mint testhez és vérhez való ragaszkodást. (Lásd: Aurelius Augustinus Hipponensis: *Szent Ágoston vallomásai*. Ford.: Vass József. Budapest, 1917. 129–132.) – A középkorból a gyermekekkel szemben tanúsított attitűdről sajnos csak nagyon szórványos forrásaink vannak, és csak a XVI. század második felétől fognak megjelenni a magánélet intimebb forrásai. Az ezekben leírtakat viszont nem tekinthetjük az újkor újdonságainak és érdemes megvizsgálnunk azokat: Jó példa erre később a XVI. századból Thurzó Györgyék (1556–1616. nádor: 1609–1616.) esete, akinek feleségével folytatott levelezéséből tudhatjuk, mennyire várta születendő gyermekét (Thurzó Imrét), vagy hogy egyszer távollevő nejének azt írta: „Borisenkát [Thurzó Borbálát, kislányát] az kedvedért megcsókoltam.” (Péter 1999. 142.) – A *Le Grand Popriétaire de toutes choses* 1556-os francia kiadásában a dajkáról például ezeket olvashatjuk: „Örvendezik, ha a gyermek boldog, sajnálja, ha a gyermek beteg; fölemeli, ha elesik, megköti, ha hánykolódik, megmossa és megtisztítja, ha piszkos. [...] és megtanítja beszélni, úgy formálja a szavakat, mintha dadogós volna, hogy jobban és hamarabb megtanítsa beszélni [...] karjában, majd vállán, majd térdén hordozza, hogy megnyugtassa, ha sír, megrázza a húst a gyermeknek, amikor annak még nincs foga, hogy veszély nélkül és jól lenyelhesse; játszik vele, hogy elaltassa [...] megfürdeti és megkeni, hogy táplálja húsát.” (Ariès 1987. 171.)

¹²⁹ A halvaszületettek keresztelése az újkorból származó feljegyzéseknek és a modernkori gyűjtéseknek köszönhetően egészen a XX. századig végigkövethető. (Lásd: Deáky Zita - Krász Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*. Budapest, 2005. 259.) – Kisgyermeksirató versek a XVI-XVII. századból: Rimay János: VII. *Ut et rosa spinis...*; Zrínyi Miklós: *Elégia*. 1659. In: Verstár - ötven költő összes verse. Link a bibliográfiában (utolsó letöltés: 2025.01.09.).

¹³⁰ Ellenben az aprószentek ikonográfiai ábrázolása már az V. századtól ismert. (Rómában a S. Maria Maggiore mozaikja (432–440), amelyen Heródes parancsot ad a gyilkosságokra) Az anyák szenvedésének motívumát a XIV. századtól kezdik kiemelni. (Duccio, siénai festménye (~1300), Giotto-é Padovában (~1305), Fra Angelico-é a firenzei San Marcoban (~1430) vagy Lucas Cranach műve (~1515), amely a mészárlás kegyetlenségét emeli ki.)

házasságkötés, a nászjé, a gyermekáldás, egy családi portré, végül a tragikus végkifejlet, a gyermek halála. Ez utóbbit érdemes közelebbről is megvizsgálni. A reliefen a család gyászol, a gyermek derekánál keresztbe tett kezekkel fekszik az ágyon. Az anya egyik kezével halott fiát fogja, másikkal könnyeit törölgeti, míg az apa az ágy lábánál imádkozik.¹³¹ Az a rideg szigor, amelyet mai szemmel a gyermekekkel – és azok halálával – szemben tanúsított közönynek vagy távolságtartásnak értelmezhetünk, a kereszténység, és a hivatalos – udvari élet etikettjéhez tartozott, és forrásaink is javarészt csak az életnek ezen oldaláról számolnak be. Ám esetünkben mi sem cáfolja jobban ezt a közönyösséget, mint Ulászló fiáról írt sorai Zsigmonddal folytatott levelezésében, (1.) vagy az, hogy mennyire várt gyermek volt Lajos – noha az ő esetében ez a lehető legszorosabban összefüggött a dinasztia fennmaradásával –, hogy az 1506-os Rákost rendezni kívánó Székesfehérvári országgyűlésről Ulászló, ahogy értesült Anna királyné vajúadásáról, nyomban Budára sietett, hogy odaérjen gyermeke születésére.¹³²

Apa és fia között, Ulászló melankóliájából is fakadóan, nagyon szoros kötődésről és erős érzelmekről beszélhetünk, amely Ulászló részéről egyértelműen alátámasztható, Lajos részéről pedig feltételezhető. Ebből kiindulva Lajos későbbi jellemzéseit vizsgálva arra juthatunk, hogy gyászában komplikációk léptek fel, mind fiatal korából, mind pozíciójából adódóan, amelyek bagatellizációhoz vezettek, amely a gyász látszólagos hiányával jellemezhető reakció.¹³³ Ennek megnyilvánulása, hogy apja halálának évében azt olvashatjuk róla: „*Jókedvű, beszédes volt, és mindenkivel szemben nyájas.*”¹³⁴ A gyásznak ebben a kóros állapotában a gyászoló igyekszik folytatni megszokott életét, és gyakori az aktivitás túlzott fokozódása, mivel kötelességének érzi az elhunyt feladatait is maga ellátni. Lajos nem is tehetett másképp királyként, amit csak tetézett, hogy már uralkodása kezdetén országa megtartása miatt kellett aggódnia, aminek kormányzására még saját maga szerint sem állt készen. Ebből kifolyólag még lehetősége sem nyílt édesapja meggyászolására. A bagatellizációs gyász folyamán a későbbiekben gyakran pszichoszomatikus tünetek jelentkeznek. Gyakori az alkoholizmus és a mindennapi élet egyéb tevékenységeit tartósan háttérbe szorító örömforrások túlzott mértékű keresése és gyakorlása.¹³⁵ Ennek fényében már más színben tűnik fel Lajos későbbi neglektív magatartása, gyakori vadászatai és fürdőházi tivornyai. (12.) Az sem lenne lehetetlen, hogyha környezete

¹³¹ Az oszlopfőt már Philippe Airès is megemlíti. (Ariès 1987. 217.)

¹³² Wenzel 1877. 836.

¹³³ Pilling János: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*. Budapest, 2012. 27.

¹³⁴ Fögel 1913. 41.

¹³⁵ Pilling 2012. 27–29; bővebben kifejtve: Kast, Verena: *A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. Ford.: Mérei Vera. Budapest, 1995. 62–99.

rendellenes viselkedését valamilyen szinten érzékelt volna, de még enélkül sem meglepő, hogy együttérzésből igyekeztek a gyermekkirály kedvében járni és szinte hímestojásként óvták őt még az országot érintő kedvezőtlen hírektől is.¹³⁶ (10.) Lajos későbbi magatartását éppen ezért nem kérhetjük számon Brandenburgi Györgyön, aki mindaddig kitartóan mellette állt, amíg végül Bornemissza és Bakócz el nem mozdította, hiszen képességeihez mérten mindent megtett unokaöccse érdekében, hogy lelkiismeretesen eleget tévén Ulászlónak tett fogadalmának, a gyermeket biztonságban tudhassa, (11.) mialatt Bornemisszát inkább az udvari intrikák kötötték le.

Belpolitika 1516 után

Az ország belpolitikai helyzete, amelybe fentebb a Habsburg-Jagelló házassági szerződés és az 1516-os országgyűlés kapcsán rövid bepillantást nyertünk, az Ulászló alatti állapotokhoz képest csak tovább romlott. Igaz, Szapolyai Borbála halálával 1515 őszén és Zsigmond új házasságával a milánói Bona Sforzával 1518-ban,¹³⁷ amely már őt is Habsburg-szövetséghez kötötte, a Szapolyai vezette „köznemesi párt” ugyan elveszítette szoros lengyelországi kapcsolatait, azonban még így is képes volt ellentartani a központi hatalomnak.¹³⁸ Az uralkodóváltás lehetőséget teremtett Szapolyainak politikailag előre törni, amit ki is használt. Az udvari politika közelébe kerülve befolyását új stratégiával, bárói liga alakításával igyekezett tovább növelni. 1518-ban a Szent György-napi országgyűlés előtt Perényi Imre nádorral, Bátori István temesi ispánnal és Várdai Ferenc erdélyi püspökkel kötött véd- és dacszövetséget a „Habsburg-párt” ekkori vezéralakjával, Bornemissza Jánossal szemben.¹³⁹ Az országgyűlésen Szapolyai ismét sikert aratott. Bornemisszát leváltották a budai várnagyságról, miután Szapolyaiék megvádolták, hogy megtagadta tőlük az uralkodói kihallgatást, Miksa és Zsigmond gyámságát pedig véglegesen visszautasították. Brandenburginak és Bornemisszának – Ulászló végakarata szerint – ugyan meghagyták Lajos nevelését, ám az új kormánytanácsból

¹³⁶ Lásd: Főgel 1917. 22. – Az udvar a nyugati mintáktól nagyban elütő közvetlensége nem tekinthető feltétlen a királyi hatalom megroppanásának jelének, hiszen Mátyás korában is hasonló volt Beatrix érkezése előtt. (Kubinyi 1995. 330–331.)

¹³⁷ A házassági szerződés már 1517 szeptemberében Bécsben megkötött.

¹³⁸ Pl. a gyámság kérdésének megtárgyalását sikerült folyamatosan halasztaniuk, akár obstrukcióval, mint Szapolyai botránya 1517 szeptemberében. Ez is alátámasztja, hogy az 1516-os országgyűlésen sem élvezhetett elsőbbséget.

¹³⁹ C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146 (2012: 2) 452.

már kizárták őket, amelyben viszont Perényi, Várdai, valamint a vajda és a temesi ispán rokonai ismét szerepet kaptak.¹⁴⁰ A helyzet annyira feszültté vált, hogy az udvarban már pártütéstől tartottak.¹⁴¹ Az országban új politikai helyzet alakult ki. Egyik oldalon Szapolyai, valamint az 1519-ben meghalt Perényi után a nádori címet is megszerző Bátori és ligájuk állt, a másikon a gyermekkirály Habsburg elköteleződésének mondható szűkebb köre és a hozzájuk szorosan kötődő nagyurak és a régi mágnási réteg, illetve harmadikként a Szapolyaitól elárvult, feltörekvő nemesség, élén immár Szobi Mihállyal, valamint Werbőczyvel a háttérben, akiket inkább a bárói rendbe való feljutás és a vagyonszerzés foglalkoztatott.¹⁴²

A magyar belpolitika ezzel békíthetatlenné vált, hiába próbált ez ellen még Zsigmond is sokat tenni, ahogyan az leveleiből is kiderül. (7.) A kialakulóban lévő helyzet már jól megmutatkozik Bornemisszának a lengyel királyhoz 1517 nyarán írt levelében: Míg a végek helyzete siralmas, hiába a pápai segítség, s a nép aközül választhat, vagy elmenekül, vagy a még magyar kézen lévő erősségekben hal éhen. Eközben a főurak csak saját hatalmuk gyarapításáért élnek, a békekötést odázzák, a külföldi segítséget elutasítják, miközben a töröknek ellent nem állnak – hiszen a maguk erejéből nem is tudnának –, s mivel követőik szerte az országban sokan vannak a nemesség sorában, vesztébe taszítják a királyságot. (10.) Hiába számít Bornemissza a magyar középkor egyik legnagyobb intrikusanak, a levelében leírtak nem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen egyrészt helyesen világít rá a nemesség politikai rövidlátására, másrészt jóslata mindössze egy évtizeden belül valóra vált.¹⁴³

A levélkorpusz vizsgálata során felmerült, hogy a korábbi forráskritikát megkérdőjelezve érdemes lenne újból, új szemszögből minél kiterjedtebben átvizsgálni a fennmaradt forrásanyagot, különösen a korábban jelentéktelennek ítélteteket, amelyek felett a korábbi kutatás átsiklott, hiszen a korábbi szakirodalmat ideologikus előfeltevések hatották át. Mindenesetre az *Acta Tomiciana* több száz magyar vonatkozású levelének „újralfelfedezése” lehetőséget teremt arra – amellet, hogy újabb tudományos munkák születhessenek –, hogy teljesebb képet kaphassunk a magyar középkor legforrásgazdagabb korszakáról.

¹⁴⁰ Kulcsár 1981. 160.

¹⁴¹ Uo. 160.

¹⁴² Kubinyi 1986. 68–80.

¹⁴³ Pálosfalvi Tamás Bornemissza álláspontjával szinte egyező következtetésre jut. (Pálosfalvi 2018. 358–359.)

Bibliográfia

Források:

- Aurelius Augustinus Hipponensis: *Szent Ágoston vallomásai*. Ford.: Vass József. Budapest, 1917.
- Bocquelet, Ben – Graves, Mic: *The Dream. The Amazing World of Gumball* season 2. episode 23. Cartoon Network (Studio Soi, Ludwigsburg, Germany) 2012.
- Dubravius, Johannes: *Historia Bohemica*. Közli: Steck, Johannis Georgii. Francofurti, 1687.
- Górski, Stanislaum: *Acta Tomiciana*, tom. I–VI. Közli: Dziatyhski, Adam Tytus. Posnaniae, 1852–1857.
- Guittou, Jean: *Portrait de M. Pouget*. Paris, 1941.
- Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt írta Kulcsár Péter. Budapest, 1981.
- Isthvanfi, Nicolai: *Pannoni historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colonia Agrippina, 1622.
- Sanuto, Marino: *Diarii*, tom. III–VI; XXII–XXIII; XXVII. Közli: Visentini, Marco. Venezia, 1879.
- Sophronius Eusebius Hieronymus: Epistola XXII. ad Eustochium, Paulae filiam. *Migne Patrologia Latina*, vol. 22, col. 394–425.
- Sophronius Eusebius Hieronymus: Regula Monachorum Caput XXX. De consideratione extremi diei iudicii. *Migne Patrologia Latina*, vol. 30, col. 416–417.
- Szerémi György: *II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543*. Közli: Wenzel Gusztáv. Pest, 1857.
- Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. I. *Történelmi dolgozatok deák nyelven*. Közli: Szalay László. Pest, 1857.
- Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Horváth Zoltán (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, 1957.
- Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy. In: Horváth Zoltán (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, 1957.

- Rimay János: *Ut et rosa spinis...*, VII. verse a Madách-Rimay kódexekben. In: *Verstár - ötven költő összes verse*.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/rimay-janos-FA9/rimay-janos-versei-a-madach-rimay-kodexekben-12A4/vii-1318/> (utolsó letöltés: 2025.01.09.)

- Zrínyi Miklós: Elégia. 1659. In: *Verstár - ötven költő összes verse*.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/zrinyi-miklos-1ACF/elegia-1BBC/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX1ZFUIHfVmVyc3Rhcl8yIl19LCAicXVlcnkiaOiAiU3ppbHZlc3p0ZXIifQ> (utolsó letöltés: 2025.01.09.)

Szakirodalom:

- Acsády Ignác: *Magyar birodalom története II*. Budapest, 1904.
- Ariès, Philippe: *Gyermekek, család, halál*. Ford.: Csákó Mihály – Szapor Judit. Budapest, 1987.
- Ariès, Philippe: *The hour of our death*. Ford.: Weaver, Helen. New York, 1981.
- Ágoston Gábor: *Az oszmán hódítás és Európa*. Budapest, 2014.
- Baczkowski, Krzysztof: Władysław II Jagiellończyk król Czech i Węgier w opinii współczesnych. In: Baczkowski, Krzysztof (szerk.): *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków, 2012. 119–129.
- Behrens, Betty: Treatises on the ambassador written in the fifteenth and early sixteenth centuries. *The English Historical Review* 51 (1936) 616–627.
- Benisch Arthur: *Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. Budapest, 1903.
- Bostan, Idris: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophane-i Amire) folyó tevékenység a 16. század elején. Ford. Papp Sándor. *Aetas* 18 (2003: 2) 5–20.
- Burchard, Brentjes: *Kánok, szultánok, emírek*. Ford.: H. Elek Mária. Budapest, 1985.
- C. Tóth Norbert: *Dózsa György. Kultusz és történelem*. Pécs, 2024.
- C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146 (2012: 2) 441–463.
- Csukovits Enikő: Gyermekek a késő középkori Magyarországon. *Műhely* 22 (1999: 6) 136–140.
- Dânişmend, İsmâil Hâmî: *İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*. Istanbul, 1971.

- Deáky Zita - Krász Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*. Budapest, 2005.
- Divéky Adóiján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502; 1505.) *Magyar Történelmi Tár* 26 (1914)
- Ember Győző: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadása 1555–1562. *Századok* 16 (1982: 3) 507–538.
- Emecen, Feridun M.: I. Szelim szultán és a keleti kérdés, Ford.: Szigeti Boglárka. *Aetas* 26 (2011: 2) 129–142.
- v. Engel, Johann Christian: *Monumenta Ungrica*. Vienna 1809.
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998.
- Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001.
- Főgel József: *II. Lajos udvartartása (1516–1526)*. Budapest, 1917.
- Főgel József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, 1913.
- Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12 – július 16. *Magyar Történelmi Tár* 22 (1877) 45–236.
- Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története IV*. Budapest, 1896.
- Freud, Sigmund: Mourning and melancholia. In: Strachey, James – Freud, Anna (szerk. és ford.): *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. Volume XIV. London, 1994. 243–258.
- Györkös Attila: Egy francia nő Budán. Anna királyné, II. Ulászló felesége (1502–1506) In: Szovák Kornél – Zsoldos Attila (szerk.): *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Székesfehérvár, 2019. 173–185.
- Hermann Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. *Századok* 109 (1975: 2) 301–336.
- Hess, Andrew C.: The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War. *International Journal of Middle East Studies* 4 (1973: 1) 55–76.
- Horváth Mihály: *Magyarország történelme. III*. Második, bővített kiadás. Pest, 1871.
- Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Ford.: Szerb Antal. Budapest, 1982.

- Kast, Verena: *A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. Ford.: Mérei Vera. Budapest, 1995.
- Kenyeres István: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74 (2003.) 59–103.
- Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai 2*. Székesfehérvár, 1972. 103–112.
- Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Koszta László (szerk.): *Kelet és nyugat között: történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 309–335.
- Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986. 59–99.
- Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001.
- Kulcsár Péter: *Jagelló-kor*. Budapest, 1981.
- Marosi Ernő: A 14. századi Magyarország udvariművészete és Közép-Európa. In: Marosi Ernő (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Budapest, 1982. 51–77.
- Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás: Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács*. Budapest, 2019. 11–73.
- Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Első közlemény). *Századok* 144 (2010: 2) 335–372.
- Neumann Tibor: „Minden időkben kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog*. Budapest. 2017. 13–106.
- v. Palombini, Barbara: Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453–1600. In: Ende, Werner (szerk.): *Freiburger Islamstudien. I*. Wiesbaden 1968.
- Papp Sándor: A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején. In: Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-egyesület I. szaksztyályában*. Kolozsvár, 2016. 229–243.

- Pálosfalvi Tamás: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526. In: Suralya Faroqhi – Boğaç Ergene (szerk.): *The Ottoman Empire and Its Heritage* 63. Leiden–Boston, 2018.
- Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Budapest, 2005.
- Petneki Noémi: Acta Tomiciana – A kéziratok és a nyomtatott szövegkiadás története és sajátosságai. *Levéltári Közlemények* 74 (2003.) 301–305.
- Péter Katalin: Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. *Műhely* 22 (1999: 6) 141–148.
- Pocięcha, Władysław: W sprawie wydawnictwa Aktów Tomicjanów. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 3 (Poznań, 1946) 9–41.
- Pilling János: *A gyász hatása a testi és a lelki egészségi állapotra*. Budapest, 2012.
- Ryszard, Marciniak: *Acta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu Odrodzenia*. Warszawa–Poznań, 1983.
- Sebők Ferenc: Az erdélyi vajdák honvédelmi szerepe a Jagelló-korban. *Acta Historica* 125 (Szeged, 2007) 59–67.
- Szabó Péter: Uralkodói temetkezéseink kérdéséhez. In: R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, 1987. 324–337.
- Szalay László: *Magyarország története. III*. Lipcse, 1853.
- Szekfű Gyula: A magyar renaissance állam; A rendek uralma Mohácsig. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula (szerk.): *Magyar történet. III*. Második kiadás. Budapest, 1936.
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.
- Tansel, Selahattin: *Yavuz Sultan Selim*. Ankara, 1969 (A Török Történelmi Társaság a könyvet 2016-ban újra kiadta.)
- Tekindağ, M. C.: Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi. *Tarih Dergisi* 22 (1968) 49–78.
- Wenzel Gusztáv: II. Ulászló magyar és cseh király házasságának élete 1501–1506. *Századok* 10 (1877) 630–641; 727–757; 816–840.
- Zombori István: *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*. Budapest, 2004.
- Névtelen cikkek – II. Ulászló utolsó órái. *Századok* 18 (1884: 2) 177–183.